

„Психологическата загадка“ Стоян Михайловски

... Свободата е явление из вътрешния живот. Освобождението е явление из външния живот... има, наопаки, случаи, когато външната свобода усили вътрешното, духовното робуване, като дава на развалата възможност да се развива безпрепятствено и безнаказано! Така стана с българите. Българинът не е свободен: българинът е само освободен... Такава е съдбата на духовно безокиите народи.

Духовно безоки, освободени, несвободни... Дали тази присъда за българите е толкова върна, колкото и тежка? Ще потърсим отговор у нейния автор Стоян Михайловски (1856-1927). Колко от днешните ученици знаят кой е авторът на "Върви, народе възродени"? Той е един от тримата творци, емблематични за следосвобожденската българска литература - наред с Иван Вазов и Константин Величков. Тримата живеят в кръстопътно време, преди и след Освобождението на България, което им позволява да видят как българинът разбира своята свобода или по-скоро - своето освобождение. Името на Михайловски не се среща особено често нито в учебниците по литература, нито по история.

"Във всяка литература има "тъмни", нечетени или трудно разбираеми класици. В нашата Стоян Михайловски е безспорно най-крупната фигура от този род. И целият въпрос е заслужава ли той тази своя съдба, определена ли е тя от стабилна литературно-историческа преценка?..." - казва М. Неделчев за "психологическата загадка" Михайловски, както го определя д-р Кръстев. Завършил Френски императорски лицей в Цариград и право във Франция, младият Михайловски работи като адвокат, съдия и учител по френски в Софийския университет. Публицистичният му талант е причина да бъде уволнен от няколко административни служби. Докато е главен редактор на вестник "Народний глас" (1880), той работи и като началник на отделение в тогавашното МВнР. През 1883 г. е главен секретар на Министерството на правосъдието, избран е за депутат в III Велико народно събрание (1886-1887), както и в VIII и XIII обикновено народно събрание (1894-1896, 1903-1908). Преди на Илинденско-Преображенското въстание (1903) и по време на самите събития той активно разяснява македонския въпрос. Председател е на Върховния македоно-одрински комитет (1901-1903) и е член на Българското книжовно дружество (дн. БАН).

Но сред всичко това изпъква най-вече словото, написано от него. То е способно да съзидва и разрушава, понякога дори едновременно. Ето го парадокса при него - "натура богата и многостранна, дух питлив и широк, Стоян Михайловски съединява в себе си смелите устреми на художника със строгия анализ на мислителя и както всякога и всякъде... това е създадо една неуравновесена натура. Тая натура е осъдена да бъде зрител на безпримерни и безчислени политически и неполитически светотатства... Силата на неговата реч няма равна на себе си в нашата литература. Това не са вече думи, това са гръмотевични удари, които зашеметяват читателя... Животът тук се мисли, не се живее... Но странно, Стоян Михайловски, човекът обаче е цял темперамент, цяла емоция...". Целият вътрешен бунт на поета е изразен в "Орися":

*Поет да бъде! В песни жаловити световните злини да изброява!
Поет да бъде! С ритми ядовити небесний произвол да укорява!
Поет да бъде! Но със своя гений беда да предизвиква всевъзможни;
да заблуждава - с хлмни вдъхновени, да слави Бога - във псалми безбожни!
Да бъде сърцеедец! Рана жива под всеки лик човешки да намярва!*

Осмиване на посредствеността - това е основният мотив в жанрово разнообразното и изпълнено с митологични и библейски мотиви творчество на Михайловски. "Пръв път се явиха у нас поетически въпросите за човешкото битие, проблемата за смисъла на човешката участ; явиха се религиозни и философски мотиви, чието разрешение остана художествено несъвладяно, но... те са стъпката към задълбоченото развитие на нашата поезия изобщо" - пише М. Николов.

Като депутат Михайловски воюва с посредствеността и политиката. Тук обаче той е критикуван често и остро. Политикът Михайловски "чувстваше нуждата от положителен идеал, от сграда след събарянето... В общите си политически разсъждения по вътрешните работи на България остана любител... Необвързваем и незадържим, той имаше сякаш неприязън към партиите изобщо, макар и да призоваваше към такива практически безплодни групирания като партията

Ама Сабахтани

*Тежи ми, Боже, кръстът на живота...
Духа ми скръб обсажда, гина веч...
И виждам те - на твоята Голгота -
и шепна твоята предсмъртна реч...
Живях в тълпите сам -
не ме разбираха.
В мен всичко светло,
всичко в мен добро, раздадох го...
Душата ми обраха,
оставиха ми черното тегло...
осях любов - поженах срам, вражди!
Напуцам веч световните стъпки -
и в теб подирям, Господи, подслона!
Гъй ястреб, от ловеца повален,
издъхва в някой кът усамотен,
с очи, обънати към небосклона!*

*Върви, народе възродени,
към светла бъднина върви,
с книжовността, таз сила нова,
съдбините си ти поднови!*

*Върви към мощната Просвета!
В световните борби върви,
от дължност неизменно воден -
и Бог ще те благослови!*

*Напред! Науката е слънце,
което във душите греи!
Напред! Народността не пада
там, дето знанъето живей!*

*Безвестен беше ти, безславен!
О, влез в Историята веч,
духовно покори страните,
които завладя със меч!*

*Тъй солунските двама братя
на сърцаваха дедите ни...
О, минало незабравимо,
о, пресвещени старини!*

*България остана вярна
на достославний тоз завет -
в тържествуванье и в страданье
извърши подвизи безчет.*

*Да, родината ни години
пресветли преживя, в беда
неописцема изпадна,
но върши дългът се всегда!*

*Бе време, писмеността наша
кога обходи целий мир;
за все световната просвета
тя бе неизчерпаем вир.*

*Бе и тъжовно робско време...
Тогаз Балканский храбр сун
навеждаше лице под гнета
на отоманский властелин...*

*Но винаги духът народен;
подпорка търсеше у вас,
о, мъдрецци!... През десет века
все жив остана ваший глас!*

*О, вий, които цяло племе
извякохте из мъртвина,
народен гений възкресихте -
заспа в глубока тъмнина.*

*Подвижници за права вяра,
сеятели на правда, мир,
апостоли високославни,
звезди върху славянски мир.*

*Бъдете преблагословени,
о вий, Методий и Кирил,
отци на българското знанье,
творци на наший говор мил!*

*Нека името ви да живее
във всенародната любов,
речта ви мощна нек се помни
в Славянството во век веков!*

Русе, 1882, априлий 15.
сп. "Мисъл", 1892, кн. IX-X

на християнския социализъм, доволно заявявайки, че у нас той е неин единствен член", коментира В. Пундев. Д-р Кръстев обяснява философски подобна неконкретна политическа позиция: "Правилото е, че които могат, не знаят как, които знаят как, не могат. Стоян Михайловски е едно от изключенията: той и може, и знае как. Но той пак не действа, защото... всъщност не може. Той е човек напълно дезилузиониран, той не се мами от никакви фантоми на успеха и знае, че светът не се управлява от идеали... и единственото, което би могло да му вдъхне и наложи една борба, би било ясното убеждение, че тази борба няма да бъде безплодна."

Михайловски не е човек на примирението, а на действието. Неговият копнеж е да участва във формирането на не просто освободен, но истински свободен българин:

"Истината ще ви освободи, дума Богочеловекът.

Коя истина? В Евангелието се разправя на много места за нея. Тази истина е любовта към ближния, милосърдието, състраданието, взаимното грехопрощение и взаимопомощта между човешки същества, които са рожби на един и същ небесен Баща. Тая истина проповядвал Исус... Евангелие и наука са прочее напълно съгласни: въздигнете себе си до Истината."

Воздигнете себе си до Истината. Цялото политическо поведение и режешо слово на поета свидетелства: "Не се поправят с проповед тълпите и князете!" "В своите основни убеждения ранният Михайловски е позитивист и агностик" - обобщава д-р Кръстев. Тук строгата любов към ближния още няма съзнание за граница. Михайловски нарича Ботев "бездарен поет" и критикува българската преса с езика, който тя самата използва. Заради статия, публикувана във в. "Ден" от 1904, насочена срещу княз Фердинанд I, е осъден условно. Впоследствие е уволнен от Софийския университет и лишен от материални средства, иска от Българския парламент народна пенсия. Дотогава такава пенсия е отпускана само на Вазов, и то без творецът да я е искал.

Обществената реакция се сменя от "Осанна!" в "Разпни го!". Настъпват "...две десетилетия след 1905 г. - години на духовен кризис, на самота. Михайловски пише много, но не издава... това е сякаш изповед пред глух и ням изповедник. Това е немота." В тази немота с болка се ражда едно ново сърце. Ако преди критиците поставят под съмнение вярата на Михайловски: "неговите мисли за живота отразяват разни етически системи - от епикурейство до християнска добродетел... няма тук не само родолюбие, няма и християнство" пише В. Пундев, то сега "трябва да се признае, че в последните работи на Михайловски тези противоречия не се чувстват тъй рязко... Наистина неговата сатира е несдържано груба и ругателна, но как иначе можеше да действа тя (а Михайловски искаше непременно да действа) върху закоравелите съвести на съвременниците му, едно лишено от елементарни понятия за ред и чест общество?". Михайловски спира да търси признание и оценка. Започва да сътрудничи на "Църковен вестник".

Ето как говори едно сърце, научено да обича след изживяното страдание:

*От всяка земна блага сърцето ми е овдовяло.
... като дъб, повален от гръм сърцето ми е умъртвяло
като отшелник в пещера сърцето ми е подивяло
като изгнанник, чужд навред сърцето ми е огрубяло.
Като ваятел ослепял сърцето ми е заридало
О, Господи, дойди! За теб сърцето ми е изгладняло.*

Съзидание и разрушение в развитието на един живот. Представени в две страници, те разкриват бунта, примирението, болката и любовта на един българин, който копнееше да види себе си и своите сънародници свободни. Нека оставим открит въпроса - свободен ли е българинът, или само освободен, съзидва или разрушава?

По материали от:

1. Михайловски Ст. Книга за българския народ, изд. Захарий Стоянов, София 2002
2. <http://www.slovo.bg/showauthor.php3?D=39&LangID=1>.
Виж Михайловски Ст. Политически и философско-религиозни размисления

Жалина Сотирова

